

ДЕЯКІ ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА МАЛОЛІТНІХ ОСІБ У ЯКОСТІ ПОТЕРПІЛИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**SOME PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE INTERROGATION MINORS AND JUVENILES AS VICTIMS IN CRIMINAL PROCEEDINGS**

**Чорний Г.О., к.ю.н.,
доцент кафедри криміналістики**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Соляник С.О., студентка I курсу магістратури факультету прокуратури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена актуальній проблематиці психологічних особливостей допиту неповнолітніх та малолітніх осіб у якості потерпілих у кримінальному провадженні.

Наукова праця містить посилання на норми чинного Кримінального процесуального кодексу України, в яких висвітлені процесуальні особливості допиту неповнолітніх та малолітніх осіб.

У науковій статті звернуто увагу на трірівневу структуру допиту неповнолітніх та малолітніх осіб, яка включає на першому рівні необхідність дотримання вимог законодавства щодо особливостей такого допиту, на другому рівні знаходяться певні психологічні ознаки допитуваного, які мають враховуватися при допиті, на останньому рівні – ті тактичні прийоми, які варто застосувати, враховуючи перші рівні.

Автори присвятили окрему частину дослідження необхідності вибору належного місця для проведення допиту. При цьому вони акцентують увагу на тому, що вирішення цього питання залежить саме від віку особи, яка допитується. Підсумовано, що для малолітніх осіб найдоцільніше застосовувати так звану «зелену кімнату».

У науковій роботі вказується на необхідність розробки слідчим детального плану допиту потерпілих, при цьому, з позиції авторів, для цього мають враховуватися дані з біографії осіб, зокрема щодо їх сімейного життя, побуту, рівня розвитку тощо. Всі ці фактори можуть впливати на вибір тактичних прийомів для допиту.

Наукова стаття містить також інформацію щодо особливостей встановлення контакту з допитуваними особами, послідовності питань, які повинні ставитися слідчим. Значну увагу акцентовано на необхідності дотримання слідчим етичних вимог, неможливості тиску чи погроз, залякування, будь-якої поведінки, що може принизити або травмувати дитину.

У висновку автори пропонують розробити спеціальну інструкцію для слідчих з рекомендаціями щодо проведення відповідної слідчої дії, залучати до допиту неповнолітніх та малолітніх потерпілих психолога, проводити спеціальні заходи, наприклад, у вигляді семінарів для слідчих, на яких вони могли б набувати спеціальних знань у цій сфері.

Ключові слова: допит, неповнолітні особи, малолітні особи, психологія допиту, зелена кімната.

The article is devoted to the topical issues of psychological features of interrogation of minors and juveniles as victims in criminal proceedings.

The scientific work contains references to the norms of the current Criminal Procedure Code of Ukraine, which highlight the procedural features of the interrogation of minors and juveniles.

The scientific article draws attention to the three-level structure of interrogation of minors and juveniles, which includes at the first level the need to comply with the requirements of legislation regarding the peculiarities of such interrogation, at the second level there are certain psychological characteristics of the interrogated person that must be taken into account during the interrogation, at the last level – those tactical techniques, which should be applied, considering the first levels.

The authors devoted a separate part of the study to the need to choose the right place for the interrogation. At the same time, they emphasize the fact that the solution to this issue depends precisely on the age of the person being interrogated. It was concluded that for juveniles it is most expedient to use the so-called "green room".

The scientific work points out the need for investigators to develop a detailed plan for questioning the victims, while, from the authors' point of view, data from the biography of individuals should be taken into account, in particular, regarding their family life, lifestyle, level of development, etc. All these factors can influence the choice of tactics for interrogation.

The scientific article also contains information on the specifics of establishing contact with interrogated persons, the sequence of questions that should be asked by the investigator. Considerable attention is focused on the need for the investigator to comply with ethical requirements, the impossibility of pressure or threats, intimidation, any behavior that can humiliate or injure a child.

In the conclusion, the authors propose to develop a special instruction for investigators with recommendations for conducting the appropriate investigative action, to involve a psychologist in the interrogation of minors and juvenile victims, to hold special events, for example, in the form of seminars for investigators, at which they could acquire special knowledge in this field.

Key words: interrogation, minors, juveniles, psychology of interrogation, green room.

Постановка проблеми. У рамках кримінального провадження часто виникає необхідність допитати неповнолітніх або малолітніх осіб, які потерпіли від кримінального правопорушення. Водночас, досить часто слідчі не приділяють належної уваги підготовці та проведенню такого допиту, нехтують певними психологічними прийомами, що може призвести до того, що отримана інформація фактично не матиме жодного доказового значення для слідчого. За таких умов зростає актуальність дослідження певних психологічних особливостей допиту такої категорії осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню психологічних особливостей допиту неповнолітніх та малолітніх осіб присвячена значна увага у роботах таких науковців, як: В. С. Канцір, Н. Е. Мілорадова,

Н. О. Пашко, В. В. Петрик, К. В. Плева, О. Ю. Саламанова, Г. М. Степанова та багатьох інших. Водночас, виникає потреба у додаткових дослідженнях питань, які у наукових працях на сьогодні висвітлені неоднозначно або рагментарно.

Метою наукової статті є всебічний аналіз деяких психологічних особливостей допиту неповнолітніх та малолітніх осіб у якості потерпілих у кримінальному провадженні, висловлення власних пропозицій щодо можливого удосконалення законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. У пункті 11 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального характеру (далі – КПК) України зазначено, що малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а в п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК Укра-

їни, що неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [1].

Найважливішою в аспекті врегулювання особливостей допиту цієї категорії осіб є стаття 226 КПК, яка встановлює, що допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання [1]. Так, як бачимо, на законодавчому рівні встановлені певні особливості щодо допиту таких осіб, зокрема наявні додаткові гарантії щодо тривалості допиту та присутності лікаря, педагога або законного представника. В той же час КПК не уточнює правового статусу цих осіб під час такого допиту, що є недоліком. Також на практиці досить часто слідчі нехтують вимогами частини 3 статті 226 КПК та попереджають про кримінальну відповідальність осіб, які не досягли 16 річного віку, робиться це з метою, щоб допитуваний боявся бути притягнутим до відповідальності та давав правдиві показання, що, однозначно, є недопустимим тактичним прийомом.

Звісно, неухильного дотримання вимог чинного законодавства в аспекті допиту замало. Пропонуємо у процесі допиту неповнолітніх та малолітніх осіб виокремлювати три окремі рівні: процесуальний рівень, який полягає у тому, що в процесі допиту повинні бути чітко дотримані вимоги законодавства, наприклад, щодо тривалості допиту не більше 2 годин на добу; психологічний рівень, який полягає у тому, що під час допиту слід враховувати певні соціальні, гендерні, вікові особливості допитуваного; на основі попередніх рівнів формується останній – тактичний, тобто, маючи певну інформацію щодо особи допитуваного та особливостей його соціального статусу, віку, статті тощо, особа, яка допитує, підбирає ті тактичні прийоми, які найбільш якісно можуть допомогти з'ясувати істину.

В аспекті нашого дослідження важливими є саме психологічні характеристики допиту неповнолітніх та малолітніх в якості потерпілих, адже означений правовий статус створює додаткові особливості для цієї категорії осіб. Так, першочерговим завданням слідчого, адже саме слідчий проводить допит у присутності інших осіб, таке формулювання законодавця дає нам зрозуміти, що статус педагога, законного представника чи лікаря є субсидіарним, є отримати від потерпілого інформацію щодо події кримінального правопорушення та особи, що його вчинила.

Неповнолітні та малолітні особи мають певні психологічні особливості та в силу свого віку та рівня розвитку не завжди здатні адекватно сприймати події, що з ними відбуваються. Тому, звісно, що допит таких осіб в якості потерпілих повинен бути проведений таким чином, щоб отримати необхідну інформацію і не травмувати дитину.

Варто погодитись із думкою Нікітіної-Дудікової Г. О., що під час проведення допиту категорично заборонено: порушувати фізичний простір малолітнього; підганяти його, оцінювати потерпілого та його висловлювання; реагувати здивуванням на слова дитини; коментувати описувані ним ситуації згідно з уявленнями дорослих; змушувати його до відповіді, говорити, що він повинен щось знати або пам'ятати; ставити питання про його побажання щодо покарання злочинця; оцінювати близьких потерпілому осіб; впадати в паніку, якщо він виражає свої негативні емоції [2, с. 79]. Звісно, цей перелік може підлягати розширенню, адже процес допиту таких осіб досить складний як для слідчого, так і для потерпілих. Водночас, наведені науковицею заборони є цілком слушними та підлягають врахуванню слідчими у своїй практиці.

Перш за все, варто звернути увагу на необхідність належної підготовки слідчого до відповідної слідчої дії, така підготовка має включати складання плану допиту, підготовки місця допиту, залучення необхідних осіб, наприклад, психолога тощо.

О. Ю. Салманова зауважує, що підготовка має складатися з детального вивчення особи неповнолітнього або малолітнього, його відносини з особою, якій орган досудового розслідування буде ставити запитання, тому що досить часто діти бояться надавати правдиві показання щодо обставин вчинення кримінального правопорушення тією чи іншою особою, а також розповідати, у чому ж саме полягає учать повнолітніх осіб під час вчинення кримінального правопорушення. Зокрема, це зумовлено страхом неповнолітніх та малолітніх перед дорослими правопорушниками, небажання розповідати про участь своїх друзів, родичів у вчиненні кримінального правопорушення, бо правдиві показання можуть негативно позначитись на відносинах з вказаними особами, а також у його середовищі. Тому органу досудового розслідування, який проводить такі слідчі дії за участю дітей треба докласти зусиль, задля недопущення будь якого впливу повнолітніх осіб [3, с. 176]. Цю позицію можна підтримати, адже важливим кроком при підготовці до допиту є з'ясувати, чи можливий якийсь негативний вплив на дитину з боку інших учасників провадження, слідчий має докласти зусиль для того, щоб в процесі допиту потерпілий почував себе у безпеці і розумів, що його показання не зможуть спричинити йому проблем.

Говорячи про підготовку до допиту та складання плану допиту, варто зауважити, що важливим є визначення місця допиту. Деякі науковці вважають, що допит має проводитись у місці, де неповнолітній або малолітній проводять найбільше часу, інші вчені на протигагу цьому переконують, що, якщо кримінальне правопорушення могло бути вчинене вдома або у школі, то проводити допит саме там категорично заборонено. Саме останню позицію можна вважати слушною, водночас, щодо проведення допиту в кабінеті слідчого також виникають певні проблеми. Вважаємо, що це питання має вирішуватись у тісному взаємозв'язку з іншими факторами щодо допиту, особливо з конкретним віком особи. Якщо ми говоримо про осіб підліткового віку, то допустимим буде їх допитувати у спеціальному приміщенні для допитів або кабінеті слідчого, водночас, для малолітніх осіб місце допиту має бути більш продуманим.

Так, важливою новацією є запозичення іноземного досвіду щодо «зелених кімнат». В науці зазначається, що метою створення таких кімнат є запобігання повторній травматизації психіки дитини. Такі кімнати є технічно оснащеними, що дає можливість вести відеозаписи для подальшого використання їх у проведенні слідства. Також такі кімнати є облаштованими спеціально для дитини, там знаходяться іграшки, м'які меблі тощо, тобто як звичайна кімната для дитини [4, с. 153]. Таким чином, найбільш вдалим місцем проведення допиту для малолітніх потерпілих буде так звана «зелена кімната». В той же час, можна констатувати, що далеко не всі слідчі відділи в Україні мають відповідне приміщення і облаштовану кімнату, адже такий напрямок лише почав розвиватися.

Визначившись із місцем проведення допиту, слідчий повинен скласти детальний план допиту із можливістю урахування у ньому різних ситуацій, які можуть виникнути в процесі допиту. Для цього слідчий, з нашої позиції, повинен проаналізувати: вік дитини, мікроклімат в сім'ї (чи повна родина, які стосунки в сім'ї, як батьки ставляться до дитини), який побут веде дитина, чи відвідує гуртки, секції, який рівень її розвитку, наскільки дитина вміє говорити, писати, аналізувати, чи легко піддається навіюванню, які основні риси характеру дитини, який тип темпераменту переважає тощо. Також важливим є з'ясувати, чи вже розповідала неповнолітня або мало-

літня особа комусь щодо події кримінального правопорушення, якщо так, то що саме, це потрібно для того, аби порівняти відомості, які вона повідомляла раніше із тими, що вона повідомлятиме на допиті.

На основні відповідних факторів слідчий повинен вдатися до підготовки запитань, які найбільш коректно та повно змогли б йому дати можливість скласти повну картину події, щодо якої потерпілий надаватиме показання.

Під час самого допиту, який, як вже зазначалось, який має бути проведений у відповідному до ситуації місці, слідчий повинен дотримуватися складеного плану допиту, вимог чинного законодавства та правил етики правника.

При цьому повинні підлягати урахуванню суттєві відмінності між комунікацією з дітьми та комунікацією з дорослою людиною, що стосуються психологічних, фізіологічних та вікових особливостей розвитку дитини, типових поведінкових проявів, характерних для її віку; особливостей вибору часу взаємодії з дитиною і тривалості такої взаємодії, організації простору взаємодії й вибору тематики взаємодії [5, с. 21]. Так, цікавим з цього приводу є питання щодо статі слідчого, який проводитиме допит, цей аспект в науці також є досить дискусійним. Варто схилитися до думки, що це питання має вирішуватися в кожному конкретному випадку на основі тих відомостей, які збере слідчий про потерпілого. Так, наприклад, якщо відбулося сексуальне насильство щодо дівчинки особою чоловічої статі, то видається доцільним залучити до допиту жінку слідчого, щоб не травмувати дитину, яка може боятися встановлювати контакт з незнайомим чоловіком.

Важливим аспектом є і встановлення початкового контакту. Так, К. В. Плева та Г. М. Степанова переконують, що для зняття стану напруженості, хвилювання, неспокійності, тривожності, неприязні, підозрливості варто встановити психологічний контакт, застосовуючи при цьому такі психологічні прийоми: правило «накопичення згоди» – на початку допиту задаються питання лише з позитивними відповідями, що не викликають тривоги, поступово вони ускладнюються, наближуються до суті проблеми; демонстрація спільності поглядів, оцінок, інтересів (гендерна рівність, місце проживання, земляцтво, захоплення); прийом «психологічного прогладжування» – визнання допитуючим позитивних якостей допитуваного, наявності правоти в його позиціях, словах, вияв розуміння (це заспокоює неповнолітнього, підвищує почуття впевненості, доброзичливості зі сторони допитуючого); займане місце партнерів по спілкуванню відносно один одного; частота стійкості візуального контакту; наявність природної, невимушеної міміки, жестів, схожість манери спілкування [6, с. 185].

З нашої позиції, встановлений контакт має зберігатися протягом усього допиту. Так, перші питання, які ставитиме слідчий повинні бути нейтральними, такими, що викликають довіру. В подальшому питання мають все ближче стосуватися суті події, що відбулась. Важливим є тактовне ставлення до неповнолітнього або малолітнього, при цьому видається недопустимим ставити навідні питання або натякати особі на відповідь. Позиція учасників допиту

має бути рівною, тому для того, щоб дитина довіряла слідчому, доцільно, щоб вони знаходились в «однакових умовах», тобто, якщо допит проводиться в зеленій кімнаті і слідчий, і потерпілий мають займати приблизно однакове положення (обом сидять на стільцях або на полу).

Вважаємо за необхідне також зауважити, що ті показання, які надасть особа, повинні заноситись до протоколу допиту у неспотвореному вигляді. Так, часто слідчі перефразовують слова неповнолітніх або малолітніх і записують все так би мовити юридичною мовою із вживанням термінів, складних конструкцій тощо. Видається, що доцільніше записувати саме ті слова, які зазначив потерпілий, адже при їх глибшому аналізі можна віднайти певні ключі, якщо дитина намагається приховати певну інформацію.

Під час проведення допиту слідчий повинен спостерігати за тим, як особа сприймає його питання, чи не втомилась вона та чи готова продовжувати слідчу дію. При цьому, відповідні питання можна ставити і самій допитуваній особі, пояснюючи, що допит можна припинити і продовжити пізніше. Втома допитуваної особи може призвести до забування певних важливих деталей події кримінального правопорушення, відсутності уваги та небажання спілкуватися із слідчим.

Як бачимо, існують значні особливості допиту неповнолітніх та малолітніх осіб у якості потерпілих у кримінальному провадженні, такі аспекти мають бути враховані слідчими у своїй діяльності. Однак можна констатувати, що часто слідчі халатно підходять до цього питання та не приділяють належної уваги як підготовці до допиту, так і самому допиту неповнолітньої чи малолітньої особи, а тому ефективність такої слідчої дії знижується.

Висновки та пропозиції. Отже, проведення допиту малолітніх та неповнолітніх потерпілих у рамках досудового розслідування має свої особливості, адже допит спрямований на з'ясування обставин кримінального правопорушення, які такі особи могли сприймати безпосередньо, водночас, їхні біологічні та соціальні особливості в силу віку не дозволяють допитувати їх у стандартному порядку, як повнолітніх осіб. У зв'язку з цим перед слідчими постають завдання щодо особливої підготовки та проведення допиту. Певні аспекти, надані у цій науковій роботі мають бути враховані слідчими при проведенні допиту. Водночас, можна запропонувати на рівні відомчого акту прийняти певну інструкцію, яка стосуватиметься особливостей проведення допиту неповнолітніх або малолітніх осіб, адже слідчі можуть не мати спеціальних знань у цій сфері, а тому допити будуть проведені халатно та не ефективно. Також доцільним буде запропонувати залучати до таких допитів саме психолога, який буде мати спеціальні знання та допоможе слідчому встановити контакт з дитиною та отримати необхідну інформацію. При цьому, варто також здійснювати спеціальне навчання слідчих, наприклад, шляхом проведення певних семінарів, які допоможуть їм опанувати додаткові знання, необхідні для проведення слідчих дій із такими особливими категоріями осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 29.11.2022).
2. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Тактика допиту малолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Юридична психологія*. 2020. № 1(26). С. 77–84.
3. Салманова О. Ю. Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2017. Випуск 43. Том 4. С. 174–177.
4. Канцір В. С., Петрик В. В. Особливості допиту неповнолітніх осіб, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 43. С. 152-154.
5. Мілорадова Н. Е., Пашко Н. О. Особливості проведення допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства. *Право і безпека*. 2020. № 2 (77). С. 19-26.
6. Плева К. В., Степанова Г. М. Психологічні аспекти проведення допиту неповнолітніх. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. № 1. С. 179-187.